

ИЗ СВЕТОВНАТА ЕСТЕТИЧЕСКА МИСЪЛ

Томас Ман

Из „Размисли на един аполитичен“

Размисли на един аполитичен“ е едно от по-ранните произведения на Томас Ман, бележешко етап в творческата му биография. Като духовна характеристика и база за сравнения на епохата трудът постоянно възбужда интереса на изследователите, предизвиквайки през годините силен и противоречив отзвук. Томас Ман се залавя с това съчинение, което „се опитва да си пробие път в гъсталака“, през ноември 1915 г. и го завършва две години по-късно, непосредствено преди края на Първата световна война, когато самото време решава част от проблемите, поставени в него. Това обаче не пречи на писателя да издаде книгата през 1918 г.

По думите на самия Томас Ман „Размисли на един аполитичен“ са критико-есеистична работа, която обхваща актуални и парливи въпроси на съвременното, съчетано с основна ревизия на собствените му възгледи. В остро полемична форма авторът излага своите виждания за характера на изкуството, литературата, обществото, политиката и ги защитава срещу становище, което той смята тогава за преобладаващо в Европа и Германия. Писателят се чувства изразител на убежденията на едно малцинство или на едно принудено да мълчи още преди избухването на Първата световна война мнозинство. Основният проблем, продължил да вълнува Томас Ман през целия му творчески път, е противоречието между духа и живота. „Духът е аполитичен, той е длъжен да създава, да твори, не да се пазари“ — това е нравственият императив, вплетен в цялата творба, която заради изповедния си характер се превръща в открита равностметка със съвестта и отражение на духовната криза, засегнала обществото.

Десетки години по-късно по повод на гледищата и оценките, застъпвани в „Размислите на един аполитичен“ и в отговор на отправени му обвинения в непоследователност Томас Ман отново отстоява възгледа, че цялото му творчество е непрекъсната верига от пораждани се една от друга брънки, неподменими по функция и значимост за създаване на цялото. И неслучайно както през 1917, така и до самия си край той никога не изменя на немската си родина, на немския език и душевност, които за него са били винаги жизнена същност и съдба.

Особено ярко присъствува в книгата и онзи „интимен конфликт“, който в процеса на писане всъщност оформя ядката на цялата проблематика. Става дума за сериозни и остри мирогледни противоречия между братята Томас и Хайнрих Ман, възникнали през този период. Томас Ман изповядва убеждението, че „изкуството е консервативна сила, най-мощна измежду всички“ и категорично отхвърля онова художествено творчество, което доброволно се ангажира с политически, обществени и социални функции и се бори за осъществяване на напредничави и променящи обществения строй идеи. Показателно за случая е сравнението, което прави самият той: „У мен е налице повече съвест, у него — активна воля. Аз съм етичен индивидуалист, той — социалист.“

В „Предисловието“ на „Размисли на един аполитичен“ авторът прави проникновен самоанализ на фона на анализ и ретроспекция на епохата. В него той споделя своите колебания, огорчения, разочарования, оформили мотивите, духовните импулси за създаване на творбата.

Предисловие

Когато през 1915 г. поднесох на читателската публика книгата „Фридрих и голямата коалиция“, си помислих, че съм отдал дължимата дан на „деня и момента“ и въпреки стихийните бури на времето, отново ще мога да се посветя на творческите планове, зародени още преди избухването на войната. Ала това се оказа заблуда. С мен стана същото както със стотиците хиляди, които войната изтръгна от пътя им, „мобилизира“ ги, за дълги години ги отчужди и изолира от истинското им призвание и дейност. Но мен ме „мобилизираха“ не държавата и войската, а самото време — за повече от двегодишна военна служба с перото като оръдие, за която по вродена духовна нагласа бях толкова малко годен, колкото например някой другар по съдба бе непригоден по физическа конституция за истинска служба на фронта или за родината. От тази служба днес се завръщам на осиротялата си работна маса в неособено блестящо здравословно състояние, и както трябва да призная — като инвалид от войната.

Плод на тези години — нека да не го наричам „плод“, а по-добре да говоря за остатък, за утайка или седимент, също и за следа, и то, за да съм откровен, за една изстрадана следа — следователно *остатъчето* от тези години — наричам го така, за да не смъквам гордото понятие за непреходност до едно съществително с недотам достойна окраска — е настоящият том, който по основателни причини отново се въздържа да нарека книга или творба. Защото едно двадесетгодишно, несъвсем безсмислено боравене с изкуството бездруго ме е приучило да се прекланям пред замисъла на творбата, пред нейната композиция, за да бих имал правото да претендирам за подобно име при едно излияние или дневник, инвентарен опис, бележник или хроника. И все пак тук се отнася именно до едно многопластово писателско дело, което впрочем полуоснователно предявява право за композиция и творба. Повтарям, полуоснователно: би могло да се посочи една органична, неотклонно присъстваща основна идея — стига да не съществуваше тъкмо колебливото чувство за подобна идея, от която впрочем е проникнато цялото. Би могло да се говори за „вариации върху една тема“, ако тази тема би приела по-прецизен облик. Една книга? Не, за това не може да става и дума. При това търсене, стремление, опипване на същността, на причините на едно терзание, тази диалектическа схватка право отвътре в мъглата *срещу* подобни причини — естествено книга не се получи. Защото между тези причини бе несъмнено и антихудожественото и необичайно неовладяване на материала, което постоянно поддържаше нащрек едно ясно и смутено съзнание и инстинктивно търсеше да се прикрие чрез непринуден и суверен изказ. . . И все пак както една художествена творба може да има формата и вида на хроника (знам това от опит), то и една хроника може да има в края на краищата формата и вида на художествена творба. Така че този сборен том поне инцидентно проявява амбицията и хабитуса на една творба: той е нещо средно между творба и излияние, между композиция и писателски продукт — макар и жизненият му център да лежи тъй малко точно в средата, както много повече се накланя всъщност към страната на нехудожественото; затова по-добре е, ако се приеме, въпреки отделните глави, като вид дневник, чиито ранни дялове датират от началото на войната, а последните откъси — някъде около края на 1917 и началото на 1918 г.

Ако обаче тези записки не са бележителна творба, то в края на краищата те не са такава, защото като записки и размисли са в твърде висока степен артистичен продукт, в твърде висока степен дело на артистично творчество — а в този смисъл са наистина такава в повече от един аспект. Например като резултат от из-

вестна неподдаваща се на описание контрареакция спрямо духовните тенденции на съвременето, на раздразнителност, наранимост и изострена свръхчувствителност, за която отдавна нося съзнание и от която, струва ми се, съм извличал понякога изгода като творец. Открай време обаче тя ми е помагала също за съзряването на сродната склонност да реагирам на подобни дразнителни и с перото — непосредствено, критично и полемично, дори и тогава, да, именно тогава, когато предизвикателството не беше само външен дразнител на кожата, а когато самият аз в известна степен бях вътрешно съпричастен на възприетото: една чисто литературна страст към полемизиране или заядливост, почиваща на нуждата от равновесие, затова и толкова по-категорична в стремежа си към злостна едностраничност. При това без критическото познание да бе достатъчно осъзнато и овладяло изкуството на словото и на анализа, достатъчно интелектуално зряло, за да може да се надява сериозно на есеистично осмисляне. Струва ми се, така възникват артистичните съчинения.

Тези студии представяват артистична творба още и заради своята несамостоятелност, нужда от помощ и заемки, непрестанно цитиране и позоваване на вещи експерти и авторитети — този израз на превъзносяща се признателност за оказано благодеяние и на детински порив да натрапиш на читателя дума по дума всичко, което си си избрал за утеха, вместо да го оставиш да се оформи като безмълвен и успокояващ фон на собственото слово. Впрочем, струва ми се, че при цялата необузданост на това страстно желание, при задоволяването му се намеси и известен художествен такт и вкус. Цитирането се приемаше за изкуство, подобно на онова, което въпряга диалога в колесницата на разказа, стремейки се да упражни подобно ритмично въздействие. . .

Артистична творба, артистично съчинение: тук ви говори човек, който, както се отбелязва и в текста, не е свикнал да говори, а оставя да говорят хората и нещата, и който следователно „оставя“ да говорят също и там, където ни се *струва*, че говори и мисли непосредствено самият той. Следи от роля, адвокатщина, игра, акробатщина, високомерие, следи от необедителност и онази поетична софистика, която оставя да бъде прав онзи, който говори и който в конкретния случай бях самият аз — несъмнено подобни следи имаше навсякъде, останали и до края полуосъзнати — и все пак онова, което говорех всеки миг, бе наистина плод на моята мисъл и дух, бе чувство, бликнало от моето сърце. Ала не е моя работа да решавам парадоксалността на тази смесица от диалектика и истински, честно търсеща истината воля. Самият факт, че книгата е налице е достатъчно доказателство, че не ми беше до шегата.

Наистина аз съм не исках феълетонният ѝ тон да заблуди някого, след като годините, през които я изграждах, бяха най-трудните от живота ми. Артистично, а не художествена творба, да, така е. Защото произхожда от разклатена в устоите си, застрашена в жизненото си достойнство и поставена под въпрос артистичност, от едно объркано и кризисно състояние на тази артистичност, за която всяка друга изразна форма би се оказала напълно непригодна. Прозрението, от което тя израсна и което предстиви създаването ѝ за неизбежно, ми подсказа преди всичко, че всяка друга творба би била иначе интелектуално претоварена — едно умствено съображение, което обаче не отговаряше още на истинското положение. Защото в действителност по-нататъшната работа върху започнатите вече неща щеше да се окаже абсолютно невъзможна, както впрочем се и оказа при повторните опити: вследствие именно на духовния климат в момента, на възлението, раздвижило покоя, на разтърсването на целия културен фундамент, благодарение на безнадеждния мисловен хаос в изкуството, на пълната невъзможност да се *направи нещо въз основа на едно битие*, на разпадането и проблематизирането на самото битие от времето и неговата криза, на необходимостта да се разбере, изясни и *защити* това, поставено под въпрос битие, тласнато в беда и като база на културата, лишено вече от нейната стабилност, непосредственост и неосъзнато спокойствие, следователно, поради неизбежността от една ревизия на всички основни принципи

на тази артистичност сама по себе си, на себизследването и себеутвърждаването ѝ, без които нейното проявление, въздействие и ведро осъществяване, всяко бъдещо занимание изглеждаха невъзможни.

Ала защо да изглеждат нещата така тъкмо на мен? Защо за мен каторжният труд, докато други се отърваха без нищо? Знаем, че творци от всякакъв вид, доколкото са били физически пощадени от войната, а също и ако кризата и преломният момент ги е засегнал приблизително на същата възраст като мен, не са били изобщо или само временно блокирани от нея в творчеството си. Творби на изящната литература, както и на музиката, и на изобразителното изкуство са създадени и публикувани в тези четири години и са донесли на своите създатели признателност, слава и щастие. Появи се младежта и тя бе приветствувана. Обаче и творци в по-напреднала възраст, по-напреднала и от моята дори, продължиха да залягат, изведоха докрай заловеното, отдадоха обичайното, характерното за таланта им на своята култура, и изглеждаше едва ли не, че техните произведения са толкова по-радушно посрещнати, колкото по-малко докосваха събитията и напомняха за тях. Защото интересът на публиката към изкуството бе дори повишен, нейната признателност за една смела, свободна творба, по-активна от друг път, изгледите за награда от всякакъв вид, също и материална, особено благоприятни. Казаното от мен тук е една *captatio benevolentiae** и аз не го крия. Наистина с тази книга аз се стремя към помирение, посочвайки от колко много неща съм се отказал. Аз оставах най-съкровените си планове, чието осъществяване — все едно дали ще предизвикам подигравката, или възхищението ви — мнозина очакваха с копнеж и нетърпение, за да се справя с едно писателско дело, за чието външна и вътрешна всеобхватност естествено и този път нямах приблизително явна представа — в противен случай въпреки всичко едва ли щях да се заема с него. Спомням си добре, че отначало усърдието ми бе огромно, че ме подтикваше вярата и нуждата да кажа на себе си и на другите много добри и важни неща. А след това: каква растяща тревога, какъв носталгичен копнеж към „свобода в ограничеността“, каква мъка, породена от неизразимо компрометиращото и дезорганизиращото във всичко изречено, каква глождеща болка за пропуснатите месеци, години! Обаче прекрачи ли се точката, при която едно връщане, изоставяне, едно бягство са били все още възможни, то думичката „трябва да издържиш“ се превръща в една по-скоро икономическа, отколкото морална повеля — макар и волята да се изкара *нещо докрай* непременно да добива героическа окраска там, където за *завършване* изобщо още не може и да се мисли. За писателски неволи от този род съществува винаги само един лайтмотив, който обяснява тяхната глупост, тяхната окаяност, без изцяло да ги отхвърля. Намира се във „Френската революция“ на Карлайл и гласи: „Знай, че тази вселена е това, за което ти се представя: една безкрайност. Не се опитвай никога, уповавайки се на силата, с която твоята логика умее да смила, да я погълнеш; бъди по-скоро благодарен, ако чрез умело забиване на един или друг здрав стълб в този хаос, попречиш да те погълне той.“

И отново, казано с думите на Клодел Виолен, защо „моего тяло да страда вместо християните“? Нима душевното ми разположение бе особено сложно, че толкова много се нуждаеше от обсъждане, изложение, защита? Вярно, четиридесет години е критична възраст, човек не е вече млад и забелязва, че неговото бъдеще не е вече тъждествено с общото, а е вече само негово. Ти трябва да изведеш живота си докрай — живот, изпреварен от световния кръговрат. На хоризонта възлиза новото, което те отрича, без да може да оспори, че нямаше да е така, както е, ако не си бил ти. Четиридесет години са повратна точка. А съвсем не е без значение — отбелязах това и в текста, — когато повратът в личния живот се съпътства от тътена на един световен поврат, затормозяващ съзнанието. Ала и други бяха на четиридесет и я караха по-добре. Дали бях по-слаб, по-уязвим, по-податлив на разруха? Дали не ми достигаше гордост и вътрешна твърдост, та се залутах

* добронамерен стремеж (лат.) — Бел. пр.

в полемики с новото, поемайки риска да ускоря саморазрухата си? Или трябва да си припиша едно особено лесно раздражимо чувство на солидарност с моето съвремие, едно особено изостряне, свръхчувствителност, наранимост на моето категорично отношение към епохата?

Но каквото и да е, аз ще сведа произхода на тези страници към най-простото им име, като го назова *добросъвестност* — качество, което е толкова важна съставка от моето художество, че би могло да се каже, че се състои от него. Добросъвестността, едно нравствено-артистично качество, на което дължа всяко оказано върху мен въздействие, сега ми изигра тази лоша шега. Защото ми е известно в какво близко съседство е то с педантизма, и който би поискал да обясни и да определи тази книга като чудовищно детински ипохондричен педантизъм, надали ще сгрещи; в някои мигове тя и на мен самия ми се струваше такава. Проблемът за мотото напираше повече от веднъж, стотици пъти, през всички мои дирения, обяснения, излияния, с кикот, съпровождащ неуволимото, а впоследствие, почна ли да размишлявам, да речем, върху непохватните си усилия по политическите въпроси, се намесва нещичко от онова умиление, което няма да пропусне да обземе и моите читатели. „Какво по дяволите го засяга?“ Там е работата, че ме *засяга*, лежеше ми истински и страстно на сърцето и ми се струваше безусловно необходимо именно с тези въпроси да си изясня по някакъв начин нещата според най-доброто, което знам, вярвам и мога. Защото времето бе така устроено, че нямаше видима разлика между това, което засягаше отделния човек, и онова, което не го засягаше; всичко бе възбудено, разбунено, проблемите бурно се преливаха един в друг и не можеха вече да се отделят, очерта се връзката, единството между всичко духовно, изникна въпросът за самия човек, а отговорността пред него включи и необходимостта от политическа позиция и волево решение... Величието, трудността и безприщността на времето станаха причина, щото за добросъвестния и някак — не знам и аз пред какво или пред кого — за носещия отговорност, за този, който смяташе сам себе си за значим, изобщо да не съществува вече нищо, което да не трябва да приеме като значимо. Всяко терзание за тия неща е самоизтезаване, а се изтезва само този, който се смята за значим. Педантизмът и детинството в тези редове ще ми бъдат простени, ако са ми простили, че аз самият се смятам за значим — факт, който става очевиден там, където говоря непосредствено за себе си, и естествено, качество, което човек сам би искал да почувствува и да осмее като първопричина на всяка педантичност. „Господи, за колко важен се смята!“ — впрочем за подобен апостроф книгата ми дава повод на всяка крачка. Нямам какво да противопоставя на това *освен* факта, че никога не съм живял, нито бих могъл да живея, без да се смятам за значим; освен знанието, убеждението, че всичко, което ми се струва добро и благородно — дух, изкуство, морал, произхожда от човешкото „да се смяташ значим“; освен ясното разбиране, че всичко, което изобщо съм създал и за което съм повлиял, при това обаянието и ценността на всяка негова най-малка съставна част, на всеки ред и обрат в досегашното ми жизнено дело — колкото и много или малко нещо да говори това — трябва да се сведе изключително до това, че се смятах за значим.

Тясно сродна на добросъвестността обаче е *самотата* — тя може би е само друго нейно име: онази самота, която художникът тъй трудно разграничава от *обществеността*. В цялост той дори няма да е склонен да ги разграничи. Негов жизнен елемент е обществената самота, една самотна общественост, която е от духовно естество и чийто патос и разбиране за достойнство се различава коренно от бюргерската, сетивно-социалната публичност, макар и в практиката двата вида публичност донякъде да съпадат. Тяхното единство почива на литературната публичност, която едновременно е духовна и социална (както театърът), и в която патосът на самотата добива социална функция, става бюргерски допустим, дори похвален. Безогледността, радикализмът на неговата откровена всеотдайност може да стигне до простигуиране, до пожертвуване на биографията, до пълно безсрамие в стила на Жан-Жак — достойнството на художника като частно лице остава чрез

това изцяло ненакърнено. Възможно е, естествено е дори един творец, който като човек току-що се е пожертвувал и отдал на творбата си, да, безразсъдно е скочил в нея, да се появи в следващия миг пред хората дори без сянка от съмнение, че е накърнил с нещо достойнството на своята бюргерска личност. А една социална публичност, притежаваща култура, ще рече такава, която по възможност се изравнява с духовната публичност, не само, че ще му даде право, а и заслугите, които си е извоювал като субект на самотната публичност могат да бъдат дори от полза за бюргерската му чест.

Ала всичко това важи само условно. То важи тогава, и само тогава човешкото се оказва годно чрез литературна публичност за социална публичност, когато е достойно за една духовна публичност — в противен случай то се превръща чрез публичност в посмешни или в скандал. Този закон, този критерий трябва да се спазва. Но сега идва ред да се запитам дали издаването на тези страници, продукт на една самота, свикнала да бъде публична, е оправдано; ще рече, дали биха се оказали годни за социална публичност, *защото* са достойни за духовната публичност — само че тогава не би ми помогнало много, ако можех да защита тяхната публична годност, тяхното право на публичност или правото, което обществеността има над тях, само с лично-човешки доводи. Във всеки случай подобни доводи трябва да се вземат под внимание. Ето, от години вече творческата ми работа секна, оповестени книги изостанаха, изглеждаше сякаш бях занемял, вкаменил се, простил се с живота. Нима не дължих на приятелите си отчет, как съм прекарал тия години? И ако не би трябвало да става дума за дълг — може би е редно да стане дума за едно право? Защото в края на краищата аз се борех, гърнях лишения, блъсках се като роб, стремях се честно към познание, макар и с незадоволителни и дилетантски сили, и човешки оправдано бе желанието ми всичко това да не бъде съвсем „напусто“, изстрадано, изтърпяно и направено в лична и неогласена самота. Казах вече, че подобни доводи трябва да се вземат под внимание — обаче не те са решаващите. Правото на огласяване на тези страници, тяхното издаване има оправдание в духовен аспект; става дума за духовното им право на публичност — и аз смятам, че то наистина съществува.

Това съчинение, което притежава откровената непринуденост на лично интимно писмо, предлага наистина — твърдя това с най-чиста съвест — духовните предпоставки на всичко, което бях длъжен да дам като творец и което принадлежи на обществеността. Ако е било достойно за духовната общественост, нека със следващата равностметка стане същото. И тъй като самата епоха бе тази, която го изиска от мен, и то безотказно, по всичко изглежда, че тя има права над него: пред нас, струва ми се, стои един документ, заслужаващ да стигне до съвременниците, пък и до идните поколения, дори и само заради симптоматичната му стойност за съвременieto, заради безпределността на духовната му възбуденост, усърдието да засегна наведнъж всички въпроси. . . Ала несигурността, дали при това се оказах не само лош мислител, а и като разкрих духовните устои на моето изкуство, не злепоставих същото това мое изкуство, не бива да се превърне за мен в основание да затворя пътя на съчинението към света. Нека истината да блесне. Никога не съм се представял за по-добър, отколкото съм в действителност, а и не бих желал да постигна това нито чрез думи, нито чрез мъдро мълчание. Никогане ме е било страх да се разкрия какъвто съм. Желанието, което Русо изразява в първото изречение на своите „Изповеди“, и което по онова време изглежда ново и нечувано — „да покажеш един човек, и то самия себе си, в цялата му истинска природна неподправеност“, това желание, което Русо нарича „безпримерно до днес“, и за което вярва, че изпълнението му няма да намери последователи — е вече дълбоко укоренена и естествена даденост, духовно-творчески основен етос на столетието, на което главно принадлежа, а именно на деветнадесети век; също и моят живот, както и този на толкова много синове на тази епоха на изповеди, стоят под знака на стиховете на Платен:

„Не съм още толкова без кръв и мощ, та да ми трябва грим;

Нека светът ме опознае, за да ми прости!“

Повтарям, едно наблюдение от проблематично естество, било то в образ или в слово, е годно за бюргерската публичност, доколкото е достойно за духовната. В този случай личното достойнство остава бездруго непокътнато. При това аз имам предвид особено много един човешки трагичен елемент на книгата, онзи интимен конфликт, на който са посветени редица страници, и който и другаде много пъти оцветява и определя мислите ми. Също и от него, именно от него зависи дали излагането му на показ, доколкото това бе все още възможно, е духовно оправдано и поради това не поражда негодуване. Защото този интимен конфликт се проявява в сферата на духовното и несъмнено притежава достатъчно символично достойнство, за да има право на публичност, и следователно вече обрисован, да не въздейства ругателно. Една образована бюргерска публика, ще рече тази, която максимално се изравнява с духовната, не се скандализира от излагането на личното, ако е достойно за духовна публичност, която има право на него. *Доверие*то, изразено чрез това излагане и споделяне на личното, може да се окаже прекалено „самотно“ и проникнато от наивен оптимизъм — неговото унищожаване няма да опозори този, който го е проявил.

Мислех си, че докато пишех тази книга, докато добросъвестно и педантично се опитвах отново да „запиша“ в свързани изречения разтърсените от времето, разлюлени устои на моето съществуване, съм *служил*, съм *изпълнявал дълга си към времето*. Обаче все някой, след като прочете следващите глави, ще отсъди, че съм „служил“ на времето си по един доста съмнителен начин, без истинска здрава обич, без дисциплина, непокорно, със стотици явени прояви на неприязнено непослушание и зла воля, че едва ли имам заслуги за неговото събдновение, завършване, осъществяване. Освен това, че съм се проявил също или не само като лош мислител, а още, и то в по-висока степен, като лошо мислещ, лошо настроен, като лош характер, опитвайки се именно да подкрепя, да защита отмиращото, упадащото, и вместо да се боря за самото време, вредя на новото и необходимото. Тук искам да възразя, че на времето може да се служи по повече от един начин, и че избраният от мен начин не е непременно погрешен, лош и неподотворен. Един съвременен мислител бе казал: „Не е толкова трудно да улучиш посоката, в която една култура се придвижва, нито пък е толкова грандиозно да се присъединиш с кръсци към нея, колкото си мислят някои глави из страната. Много по-важно е да опознаеш истинската орбита на живота, отскоците назад, противоречията, динамичното му напрежение, балансите, от които се нуждае, полярните сили, които отново го задвижват там, където е изчерпал своите собствени сили, антагонистите, без които драмата на живота изпада в застой — не само да видиш, но и да почувствуващ как всичко това оживява и се повдига едно срещу друго в самия теб, това прави човека истински човек на своето време.“ Красиви думи, които говорят сякаш с езика на сърцето ми. Не мисля, че е работа и дълг на един писател да се присъедини с „кръсци“ към основното направление, по което културата тъкмо се придвижва. Не мисля, а и по природа не вярвам, че за един писател е естествено и необходимо да насърчава известно развитие изцяло позитивно чрез непосредствена, убедена и ентузиазизирана защита — като доблестен рицар на епохата, без скрупули и колебания, правоверно, с непреклонна воля и храброст за нея, неговата богиня. Самото писателство винаги ми се е струвало далеч повече резултат и израз на една проблематика, на едно „тук“ и „там“, на утвърждение и отрицание, на „две души в една гръд“*, на незавидно богатство от вътрешни конфликти, противоречия и противовъзражения. Та какво основание би имало изобщо това писателство, щом не е духовно-нравствено усилие и зариченост към едно проблематично Аз?

* реминисценция от Гьотевия „Фауст“: „ах, две души живеят в моята гръд“ — бел. прев.

Не, признавам, аз не съм ричард на епохата, нито „вожд“, и не желая да бъда. Не обичам „вождове“, също и „учители“, например „учители по демокрация“. Ала най-малко обичам и уважавам онези дребни, нищожни хора с остър нюх, които се самооблъщават, че винаги надушват правия път и вървят по вярна следа, онези сервилни и обслужваща времето глан, която с непрестанни манифестации на пренебрежение към всички по-инертни и непохватни препуска отстрани на новото; а също така и фронтвете и неизоставашите от времето, онези духовни Swells* и контега, които носят новите идеи и слова, тъй както носят монокъла си: например „дух“, „обич“, „демокрация“ — така, че днес е вече трудно да слушаш този жаргон без чувство на погнуса. Всички те, както кресльовците, така и снобите, се любуват на свободата на своето нищожество. Те са едно нищо, както споменавам в текста, следователно са напълно свободни да мислят и да преценяват, при това винаги по най-новия модел и в крак с модата. Искрено ги презирам. Но да не би моето презрение да е само прикрита завист, че не мога да споделя вятърничавата им свобода?

Изниква обаче въпросът, защо не съм в състояние да сторя това? Доколко съм обвързан и категоричен? Щом не съм едно нищо като тях, какво съм тогава? — Това бе именно въпросът, който ме обрече на „каторга“, а чрез „сравнение“ аз се помъчих да намеря отговора му. Прояснението, което многократно искаше да ме озари, бе колебливо, мъгляво, незадоволително, диалектически едностранчиво и без ясен релеф, поради усилията. Дали в последния миг да се опитам още веднъж и го затвърдя като едно що-годе успокоение?

По отношение на духовно значимото аз съм истинска рожба на столетието, към което спадат първите двадесет и пет години от живота ми, а именно на деветнадесети век. Наистина в себе си откривам и артистично-формални, както и духовно-нравствени елементи, потребности, инстинкти, които не принадлежат вече на тази епоха, а на една по-нова. Но както в битността си на писател се чувствавам всъщност издънка (естествено не част) на немско-бюргерското разказваческо изкуство, на деветнадесетото столетие, което от Адалберт Шифтер стига до последния Фонтане; и както казвам, моите наследствени и артистични наклонности сочат назад, към родния свят на немски шедьоври, който, поради идеалистичното потвърждение на собствената ми същност, при всеки допир с него ме удивлява и влива нови сили, така и духовният ми център на тежестта лежи отвъд синура между двете столетия. Романтизъм, национализъм, бюргерство, музика, песимизъм, хумор — този духовен климат на изтеклата епоха формира главно неиндивидуалните съставки също и на собственото ми битие. Обаче най-силно изпъква едно преобладаващо настроение и душевно предразположение, една характерна черта, по които, разгледано в един по-широк аспект, деветнадесетото столетие се отличава от предишното, а както става все по-ясно, и от новото, настоящото. Нише бе този, който пръв и най-добре изрази с критични думи тази характерна отлика.

„Искрено, но мрачно“ нарича Нише деветнадесетото столетие в противовес на осемнадесетото, което той приблизително като Карлайл намира за женствено и лъжливо. Последното все пак е притежавало вследствие на хуманната си социалност един дух, *служещ на илюзорното* и непознат на деветнадесетото столетие. По-животинско и по-грозно, да, дори по-вулгарно, но именно затова „по-добро“, „по-честно“ от него е било деветнадесетото столетие и по-сервилно, по-истинно пред действителността от всякакъв вид. Естествено наред с това и мекушаво, тъжно, подозрително ненаситно, фаталистично. Не е проявило боязън и уважение нито към „разума“, нито към „сърцето“, и под влиянието на Шопенхауер е svelo дори морала до един инстинкт, а именно състраданието. Минавайки за научно, за непретенциозно в желанията си, то се е освободило от *господството на идеалите* и навсякъде инстинктивно е търсило теории, склонно да оправдае с тях *фаталистичното подчиняване под властта на фактическото*. Осемнадесетото столетие се е опитвало

* тузове (англ.) — бел. прев.

да забрави познанията си за природата на човека, за да го притъкми към утопията си. Повърхностно, милозливо, хуманно, бленувайки по „човека“, то е вършело с изкуството пропаганда за реформи от социален и политически характер. Затова пък Хегел със своята фаталистична идеология, с вярата си в по-висшия разум на победителя, с оправданieto на истинската „държава“ (вместо на „човечеството“ и прочее) е отбелязал съществен успех срещу сантименталността. А Ницше говори за антиреволюционизма на Гьоте, за неговата „воля за обожествяване на всемира и живота, за да намери в съзерцаването и разгадането му покой и щастие“. Критиката му, навсякъде нелишена от симпатия, става крайно позитивна, всъщност тя обрисова религиозността на цяла една епоха, обрисуйвайки Гьоте като „почти“ ведър и изпълнен с упование фаталист, „който не се бунтува, не изнемогва, който се стреми да оформи от себе си една завършена цялост, с вярата, че едва в тази цялост всичко намира своята развързка и изглежда добро и оправдано“.

Критиката на Ницше за изминалото столетие, за тази могъща, ала не твърде „великодушна“, в духовен смисъл не твърде галантна епоха, никога не е изглеждала тъй изключително сполучлива, както през обективна на настоящия ден. Наскоро открих в печата, че Шопенхауер бил „социалалтурист“, и то защото неговата нравственост била достигнала върхната си точка в състраданието — поставям дебела въпросителна на мястото, където се твърдеше това. Учението за волята на Шопенхауер (който никога не бе склонен да забрави познанията за природата на човека) бе лишено от всяко желание за служене на илюзорното, от всякакъв социален или политически интерес. Неговото състрадание бе средство за избавление, а не коректив в някакъв противоречащ на действителността духовно-политически смисъл. В това отношение Шопенхауер бе християнин. Как ли би реагирал, ако му бяха заговорили за социалреформаторските задачи на изкуството! — на него, който виждаше в естетическото състояние изпълнено с блаженство преддверие на чистото съзерцание, спиране на въртящото се колело на Иксион*, освобождаване от господството на волята, свобода в смисъл на избавление и в никакъв друг смисъл. Ето го суровият естетизъм на Флобер, безграничното му съмнение относно нищото като краен резултат, с подигравателното примирение на неговото „Hein, le progrès, quelle blague!“**. Тук се появява и бюргерската, страшна глава на Ибсен, подобна по израз на Шопенхауеровата. Лъжата като условие за живот, носителят на „нравствената повеля“ като комична фигура, Хялмар Екдал като човека такъв, какъвто е, неговата грубо реалистична жена като олиетворение на порядъчност, циникът като критикар: ето-го аскетизмът на честността — сурово деветнадесето столетие. А още колко много от неговия брутален и честен песимизъм, от неговия особен, строг, мъжествен и „непридирчив“ етос властвува в „реалната политика“ и антиидеология на Бисмарк.

Съзнавам, че тази многократно варираща тенденция и основно настроение на деветнадесетото столетие, неговата искрена, nelаскаеща и несантиментална, враждебна към култа на красиви чувства раболепност пред реалността и фактите, е решавашата зестра, която приех от него; че тя е, която ограничава и скочава съществуването ми срещу възприемането на нови, открояващи се сега стремления, отричащи моя свят като лишен от етос. Романът на двадесет и пет годишния, възникнал на прага пред столетието, бе творба без каквато и да е следа дори от онзи „дух, служещ на илюзорното“, напълно без социална „воля“, изцяло лишена от патос, красноречие, сантименталност, по-скоро песимистична, хумористична и фаталистична, искрена в меланхоличното си примирение като изследване на упадък. Единствен незначителен цитат е достатъчен — простете ми тази дума — за да се обри-

* Древногръцки владетел, който е хвърлен от Зевс в Тартар и привързан на вечно въртящо се колело, заради неуморния стремеж да се докосне и вкуси от насладите на божественото и недостижимото.

** „Хей, прогресът, каква лъжа“ (фр.) — бел. прев.

сува мястото на книгата като духовно-историческо явление. Някъде към края се разказват шеговити и забавни ученически истории. „Който сред тези двадесет и пет младежи с добро телосложение — се казва там — бе силен и издръжлив за живота такъв, какъвто е, той приемаше в този миг нещата такива, каквито бяха, не се чувствуваше засегнат от тях и смяташе, че всичко е напълно естествено и в реда на нещата. Ала имаше и други очи, мрачни и замислени, които гледаха само в една точка. . .“ А тези очи принадлежат на облагородения поради израждане потомък, само още един закъснял музикален епигон на бюргерското поколение, на малкия Йохан. „Малкият Йохан бе вперил очи в широкия гръб на човека пред него и златистокафявите му очи всред синкавите сенки бяха изпълнени с отвращение, съпротива и страх. . .“ И така неподчинението, свръхизтъчненият нравствен бунт срещу „живота такъв, какъвто е“, срещу дадеността, реалността, „силата“ — това неподчинение като белег на *упадъка*, на биологичното несъвършенство; духът сам по себе си (също и изкуството), схванат и изобразен като белег именно на това, като продукт на едно израждане, това означава деветнадесето столетие, отношението, в което то вижда духа спрямо живота — ала естествено отново в един особен и екстремн нюанс, чиято проява бе възможна едва след кулминацията на онзи меланхолично-честна тенденция у Ницше.

Именно Ницше, обрисувал най-релефно и критично характера на епохата, отбелязва в известен смисъл подобна кулминация — себеотричането на духа в полза на живота, на „силния“ и преди всичко „красив“ живот; това несъмнено е крайно и последно освобождаване от „господството на идеалите“, едно очистено от фатализъм, въодушевно, еротично опиянено подчинение на „силата“, подчинение, но не толкова от мъжествено, а — как да кажа — от сантиментално-естетизиращо естество, а на всичко отгоре и една находка за твореща, но не в духа на Шопенхауеровата философия, а от съвсем друг разред. В духовно-поетичен аспект има две братски възможности, които пораждаат изживяването на Ницше. Едната е онзи безбожен ренесансов естетизицизъм, онзи истеричен култ към силата, красотата и живота, в чието превъплъщение определена поезия известно време се харесваше. Другата се нарича *ирония* — а с нея аз заговарям за себе си. Изживяването на себеотричане на духа в полза на живота се превърна при мен в ирония — едно нравствено поведение, за което изобщо не познавам друго описание и определение освен това: че себеотричането е себепредателство на духа в полза на живота — като под „живот“ се разбира напълно както в ренесансовия естетизицизъм, само че в друг, по-приглушен и по-прикрит емоционален нюанс, любезността, щастието, силата, прелестта, приятното и нормално състояние на бездуховност, на недуховността. Е, разбира се, иронията съвсем не е етос от страдалческо естество. Себеотричането на духа никога не може да бъде напълно сериозно, напълно съвършено. Иронията *ухажва*, макар и тайно, тя се стреми да печели за духа, дори и да няма надежда. Тя не е животинска, а интелектуална, не е мрачна, а остроумна. И въпреки това е мекучава и фаталистична, и във всеки случай е много далеч от намерението да се постави сериозно и активно в служба на илюзорното и на идеалите. Преди всичко обаче тя е съвсем *личен* етос, не социален, и то толкова малко социален, колкото бе и „състраданието“ на Шопенхауер; тя не е коректив в духовно-политически смисъл, не е патетична, защото не вярва във възможността да се печели живота в полза на духа — и тъкмо в това представлява една разновидност (казвам разновидност) от манталитета на деветнадесето столетие.

Обаче не може да остане скрито — дори и за онзи, който отдавна вече, от десет или петнадесет години не е разбрал, — че това ново столетие, двадесетото, има най-явни намерения да заприлича далеч повече на осемнадесетото отколкото на непосредствения си предшественик. Двадесетото столетие обявява характера, тенденцията, основната атмосфера на деветнадесетото за компрометирани, заклеймява неговия вид правдивост, малодушието и раболепието му, меланхоличното му безверие. То *вярва* — или поне ни учи, че трябва да вярваме. Опитва се да забрави „това, което знаем за природата на човека“, — за да го пригоди към своята

утопия. То бленува за „човека“, напълно в стила на осемнадесетото, не е песимистично нито скептично, нито цинично — нито дори, и то най-малкото иронично. Всъщност онзи „дух в служба на илюзорното“ — явно, че е същият, който то има предвид, това е неговият — е дух на социална хуманност. *Разумът* и сърцето: те отново са начело в словника на времето — разумът като средство да подготви „щастие“, сърцето като „обич“, като „демокрация“. Има ли тук дори сянка от „преклонение пред действителността“? По-скоро активизъм, волунтаризъм, мелиоризъм, политицизъм, експресионизъм; с една дума: господство на идеалите. А изкуството е принудено да прави пропаганда за реформи от социално и политическо естество. Окаже ли съпротива, присъдата му е произнесена. Като критика тя гласи — естетицизъм; като полемика — паразитизъм. Новият сантиментализъм не е продукт на войната; обаче безспорно е, че тя е допринесла максимално за неговото засилване. Нито следа дори от Хегеловата „държава“: на дневен ред отново е „човечеството“, нито помен от Шопенхауеровото отрицание на волята—духът е воля и той създава рая. Нито сянка от Гьотевия образователен етос на личността: обществото над всичко! Политика, и само политика! А що се отнася до прогреса, с чиято помощ фаустовската героична двойка на Флобер стигна до толкова унизителен резултат — прогресът е *догма*, а не *blague* за този, който „иска да бъде взет под внимание“. Всичко това наедно е „Новият патос“. Той обединява сантименталност и твърдост, не е „човешки“ в никакъв песимистично-хумористичен смисъл, той възвестява „непоклонимо човеколюбие“. Лишен от търпимост, обладан всецяло от една *френско* злонамерена реторичност, гой оскърбява, запазвайки за себе си правото върху цялата нравственост — макар и други хора с известно право да смятат, че още преди възвръщането на господството на добродетелността не са живели като пройдохи или просто само за да се развличат; а те биха могли и да се изкушат и да отговорят с думите на Гьоте срещу един осъдителен патриотизъм: „Нека всеки прави най-доброто според това, което бог е вложил в него. Мога да кажа, че за нещата, които природата ми е отредила като всекидневно занимание, не съм си позволявал сън или почивка ни ден, ни нощ, и винаги съм се стремил, издирвал и трудил, колкото са позволявали силите ми. Ако всеки от нас може да каже същото и за себе си, всички ние би трябвало да бъдем доволни.“

Що се отнася до мен, аз се опитах на различни места в следващите записки да изясня доколко съм установил контакт с новото, доколко и в мен съществува нещо от онази „категорична решителност“, от онзи отказ от „непристойния психологизъм“ на отминалата епоха и нейното нехайно и скарано с формата *tout comprendre**—следователно нещо от онази воля, която, макар и да наричат анти-натуралистична, антиимпресионистична, антирелативистична както в сферата на художественото, така и в областта на нравственото, все пак отново бе воля, а не само „раболепност“. Подобно нещо се прояви у мен достатъчно ясно — но съвсем не по силата на някаква потребност от сближаване, а както и просто защото ми беше достатъчно да се вслушам в собствения си вътрешен глас, за да доловя и гласа на времето. А защо трябваше въпреки това да се окажа враг на новото, да се почувствувам отблъснат, отречен, оскърбен и да бъда *действително* обруган и оскърбен от него; толкова по-непоносимо и по-зълчно, колкото повече това ставаше посредством най-съвършения литературен талант, най-увлекателното перо, най-изпитаната страст, с които разполага? Защото към мен, лично към мен то пристъпи в образ, който неизбежно настрои срещу себе си най-дълбокото и най-същностното в мен, най-индивидуално-неиндивидуалното, най-непринуденото, неизразимото и инстинктивното, основния *национален* елемент на моето същество и култура, а именно — в политически образ.

В никои анализ на Новия патос не ще може да се избегне думата „политика“. Дължи се изключително на неговата оптимистично-мелиористична природа, че от политиката той е отдалечен винаги само на две крачки: приблизително — и не

* да разбираш всичко (фр.) — бел. прев.

само приблизително — в този смисъл, в който един франкмасон и илуминат* с романска багра е винаги отдалечен само на две крачки от нея, но никога няма да спази дори и разстоянието от тези две крачки. Ала и който да би запитал каква политика преследва Новият патос, би се оказал подведен, сякаш съществуват две или дори няколко „политики“ и като че ли политическото отношение не е винаги по-скоро само едно — а именно демократично. Ако в следните статии се отстоява и разглежда като нещо съвсем естествено идентичността на понятията „политика“ и „демокрация“, това става с едно изключително ясно осъзнато право. Човек не е „демократичен“ или, да речем, „консервативен“ политик. Той или е политик, или не е. А щом е такъв, тогава е демократ. Отношението на духа към политиката е демократично: вярата в политиката е вяра в демокрацията, в обществения договор. Повече от столетие и половина е изминало откак всичко, което в духовен смисъл се разбира под понятието политика, се свързва с *Жан-Жак Русо*: той е и бащата на демокрацията, бидейки баща на самия политически дух, на политическото човечество.

И така Новият патос пристъпи към мен като демокрация, като политическо просветление и филантропия на щастието. Приех политизирането на всеки етос като негово дело. Неговата агресивност и доктринерска нетолерантност се състоеше — изпитва това на собствения си гръб — в отрицанието и заклеяването на всеки неполитически етос. „Човечеството“ като хуманен интернационализъм, „разумът“ и „добродетелта“ като радикална република; духът като нещо средно между якобински клуб и далечния Ориент, изкуството като забавна литература и злостно обайваща реторика в служба на социалната „илюзорност“: ето, това е Новият патос, каквото го видях отблизо в неговата чиста политическа култура. Признавам, че е една особена, крайно романизирана негова форма. Моя съдба е било да го изживея така. И после, както вече споменах, той винаги и всеки миг е готов да приеме тази форма. Един „десен дух“, а това ще рече, който в интереса на изобявяването на света чрез просвещение, на подобрието на света, на неговото ощастливяване, е „решен“ да действа, не остава задълго „политика“ само в широкия и преносния смисъл, той още в същия миг е такъв и в по-тесния, същинския смисъл. И ако още веднъж простичко запитаме—каква политика? *Враждебна на Германия* политика, това е ясно като на длан. Политическият дух, противонемски като дух, е по силата на логиката като политика враждебен към Германия.

Ако на предните страници застъпих мнението, че демокрацията, че самата политика е чужда и отровна за немската природа; ако се усъмних в призиването на Германия към политика или го оспорих, това стана — погледнато лично и по същество — не поради направо смешното намерение да сломя волята на моя народ за реалността, да разколебая вярата му в справедливостта на неговите изисквания към света. Дълбоко съм убеден — признавам това, — че немският народ никога няма да може да обикне политическата демокрация, и то по простата причина, че не може да обича самата политика и че така много охулената „абсолютна монархия“ е и си остава държавната форма на немския народ, подходяща, полагаща му се и поначало желана от него. За да се даде днес израз на това убеждение, е необходима известна смелост. Макар с това не само да не се изразява пренебрежение към немския народ в духовен или нравствен смисъл — случаят е точно обратен, — а и неговата воля за мощ, за земно величие (която е по-скоро съдба и жизнена необходимост отколкото воля) остава напълно ненакърнена в своята правомерност и перспективи. Съществуват крайно „политизирани“ народи — народи, които изобщо не могат да се отърсят от политическата си възбуда и екзалтация, и които въпреки това, поради пълната липса на държавнически талант и способност да управляват, никога не са постигнали нещо на този свят, а няма и да постигнат. Ще посоча поляците и ирландците. От друга страна, историята е ед-

* член на мистично-религиозно братство през XVIII век от рода на франкмасонството — бел. прев.

ничката награда за организаторските и държавноучредяващите сили на абсолютното неполитичния — на немския народ. Ако погледнем докъде докараха Франция нейните политици, то, струва ми се, имаме в ръцете си доказателството, че с „политика“ понякога съвсем нищо не се постига; което пък отново е един вид доказателство за това, че в края на краищата би могло да се мине и без „политика“. Значи, щом човек като мен обявява политическия дух за чудно и невъзможен за Германия, не би могло да възникне каквото и да е недоразумение. Това, срещу което най-дълбокото в мен, моят национален инстинкт възропта, бе повикът към „политика“, в онова значение на думата, което ѝ се полага в духовната сфера; „политизирането на духа“, фалшифицирането на понятието дух в смисъл на охолно и преуспяващо просвещение, на революционна филантропия ми действа като отрова и арсен; и аз знам, че това мое отвращение и протест не е нещо лично и маловажно, нещо, обусловено от времето, а че от него говори и действа чрез мен самият национален характер. Духът не е политика. Не е необходимо като немец да принадлежиш на лошото деветнадесето столетие, за да отстояваш това „не“ на живот и смърт. Разликата между дух и политика съдържа в себе си разликата между култура и цивилизация, между душевност и общество, между свобода и избиращо право, между изкуство и литература; а немщината, това означава култура, душевност, свобода, изкуство, а не цивилизация, общество, избиращо право, литература. Друг пример за разликата между дух и политика е космополитизъм и интернационализъм. Първото понятие възниква от културната сфера и е немско, второто възниква от сферата на цивилизацията и демокрацията и е нещо съвсем друго. Интернационален е демократичният буржоа, колкото и да се драпира като националист; бюргерът — този въпрос също стана мотив за написването на книгата — е космополитичен, защото е немски, по-немски от князе и „народ“: този човек, създание на географската, социалната и душевната „среда“, винаги е бил и остава носител на немска духовност, човечност и аполитичност. . .

В литературното наследство на Ницше се намери едно определение на „Майстерзингерите“, проникнато от невероятна интуиция. То гласи: „Майстерзингерите — противоположност на цивилизацията, немската същност срещу френската.“ Забележката няма цена. В ослепителен проблясък на гениална критика се разкрива за секунда противоречието, което цялата тази книга се стреми да разреши — многократно отричано от страх, оспорвано и все пак неизкоренимо върно противоречие между музика и политика, между немщина и цивилизация. От становището на немщината това противоречие си остава само един плахо признаван факт на душевна нагласа, нещо душевно, неуловимо от разума и поради това неагресивно. Ала от становището на цивилизацията то е политическа омраза: и как би могло да бъде другояче? Цивилизацията е политика от край до край, тя е самата политика и нейната омраза може да бъде винаги и трябва тукатси да стане политическа. Политическият дух като демократично просвещение и „човешка цивилизация“ не е само психически противонемски; той е по необходимост и политически враждебен на немците, където и да властва. А това определи и поведението на неговия вътрешнонемски привърженик и пророк, който под името литератор на цивилизацията витае по страниците на тази книга. Историческата наука ще ни покаже ролята, която е играло интернационалното илуминатство, франкмасонската ложа, естествено без знанието на неподозиращите нищо немци в нравствената подготовка и действителното разпалване и избухване на световната война, войната на „цивилизацията“ срещу Германия. Що се отнася до мен, преди още да бе налице каквото и да е материал, аз вече имах собствени точни и неопровержими убеждения в тази насока. Днес не е нужно вече да се твърди, пази боже да се доказва, че френската ложа е политизирана до идентичност с радикалната партия — онази радикална партия, която във Франция е станала истински расадник и хранителна среда за духовната омраза към Германия и немщината. Обаче не е *nouveau esprit* на млада Франция, който всъщност подхранва омразата към немците; и днес той се сражава във войната с нас, ала ние сме за него враг, когото той уважав

враг в най-духовен, най-интуитивен, най-злъчен, най-смъртоносен смисъл е „пашифистичният“, „добродетелният“, „републиканският“ ретор-буржоа и fils de la Revolution, този роден под тройния девиз човек — той беше, с чиито думи и воля немският застъпник на политическия дух, същият, който борави с Новия патос в смисъл на „човешка цивилизация“, можа веднага да обедини през 1914 г. своите собствени думи и собствена воля и да говори на отвратителния му жаргон, както бе постъпвал винаги. Повтарям, не с порядъчните, рицарски респектиращи външни врагове бе той в съюз, не с nouveau esprit*, който в основата си симпатизира на Германия в духовнонравствената сфера, а с политическия, със злъчния враг, който е основател и акционер на un journal, qui répand les lumières.** Той бе негов идол, неговата победа желаше той, за неговото нахлуване в Германия копвеше той; и това бе в реда на нещата. Триумфът на един „милитаризъм на убежденията“ (по думите на Макс Шелер***) над другия нямаше да има много смисъл; заслужаваше да се моли за победата на пашифистичния буржоазен „целенасочен милитаризъм“ (с черните армии) над „милитаризма на убежденията“. И точно тук, на последно място тук нашите мнения, това на политическия новопатетик и моето, се разделиха; в стихийния устрем на времето противоречието помежду ни се изостри, защото известни чувства на обвързаност на моето битие и същество повлияха, за да възжелая победата на Германия.

Това е едно желание, което, за да се обясни, да се оправдае пред немците, изисква възможно най-големи усилия. В страната на Кантовата естетика е за препоръчване да се изтъкне преди всичко, че някой желае победата на Германия „без личен интерес“. Не съм нито пруски земевладелец-благородник, нито едър индустриалец, не съм дори зависим от капитали социалимпералист. Нямам жизнено важни интереси към немската хегемония в търговията и дорихраня опозиционни съмнения за призиването на Германия за голямата политика и имперско съществуване. И за мен в края на краищата проблемът е в духа, във „вътрешната политика“. Подкрепям от сърце Германия не доколкото тя е съперник на Англия за политическо надмощие, а доколкото е неин духовен противник; а що се отнася до немския застъпник на „човешка цивилизация“, твърде скоро не политическата му неприязън към Германия, а далеч повече противонемщината в душата му бе тази, която ме заинтересува, която възбуди у мен страх, омраза и съпротива — още повече, че от негова страна много скоро „вътрешната политика“ отново оспори първенството на „външната“, неприязънта към немщината отстъпи на противонемщината или по-правилно: отлъчи се от нея и я остави като свое ядро. За неговата неприязън към немщината скоро вече не оставаха почти никакви надежди: военната инвазия на цивилизаторските части в Германия претърпя неуспех. След което той зад сигурното прикритие на правото продължи да храни илюзии, че духовната инвазия, възможно най-мощната и грандиозна политическа инвазия на Запада отколе е станала немска съдба. Душевно пренасочване на Германия (което би трябвало да бъде истинско обновяване и структурна промяна) към политика, към демокрация е това, на което той се надява — не!, което за него се е превърнало, както вече казах, не без сигурното прикритие на правото, в триумфираща сигурност, и то в такава степен, че днес той вече смята за възможно — без да има чувство, че така позори честта си — да обедини Германия и себе си в първо лице множествено число, като изрича на глас и онези думи, които никога през живота си не е изричал — думите „ние, немците“. В един цивилизаторско-литературен манифест, появил се на прага на 1917 и 1918 г., се казва: „Ние, немците, съзрели вече за демокрация, сме съпричастни на най-великото събитие. Един народ не може да се самоуправлява, без да задълбочи познанията си за човека изобщо и без да подхване живота

* новият дух (фр.) — бел. прев.

** списание, което разпръсква светлина (фр.) — бел. прев.

*** Макс Шелер (1874—1928), философ и социолог, представител на буржоазната философска антропология и на „социологията като наука“.

с по-зрели сетива. Играта с обществените сили се води от народи, които се самоуправляват открито, пред очите на всички, като там и отделните индивиди взаимно се възпитават, огласявайки дейността си, за да бъде опозната от подобните им. Но щом нещата се раздвижат вътре в страната, то скоро отпаднат и външните бариери, европейските разстояния се смаяват и ние почваме да гледаме на съседните народи като на роднини, поели по същия друм. Докато държавата ни упорствуваше в застой, те ни изглеждаха врагове — обречени на смърт, защото не упорствуваха и те като нас. Не идваше ли всяка революция непосредствено преди края? Не бе ли деморализиращо да се прокарат и осъществяват идеи във време на борби и кризи? Нека този жребий сега бъде и наш. . .“

С какъв неизразимо мъчителен отпор откликва цялото ми същество на тази вражеска кротост, на цялата тази красиво стилизирана злост. Не е ли направо за смях? Не е ли всяко изречение, всяка дума в този манифест фалшива, привнесена, дълбоко заблудена, една гротескна самоизмама — тази подмяна на желанията, инстинктите, потребностите на духовно натурализацията във Франция романист с немска действителност? „Нека този жребий сега бъде и наш!“ Едно извисено и блестящо, ала всецяло романизирано литературно съчинителство, което отдавна се отрече от всяко сношение със специфичния етос на своя народ; да, то дори заклеждава признаването на подобен специфичен национален етос, наричайки го скотски национализъм и му противопоставя своя хуманитарно-демократичен цивилизаторски и „обществен“ интернационализъм. Тази литература си въобразява, че щом Германия желаела да разшири основата за избор на политическото си ръководство и наричала това „демократизация“, животът и при „нас“ щял да стане не по-малко забавен, отколкото е във Франция! В плен на безумие и заблуда тя подхвърля на страната и на народа си жребий, който никога, изобщо никога няма и не бива да стане негов — не е ли така? Ще отмина израза „съзряването на Германия към демокрация“ — следователно едно държавно и обществено устройство, за което Парагвай и Португалия отдавна бяха „дорасли“. Още по-малко ще се спра на камерната тирада за „самоуправляващите се народи“. Главното е, че никога, па макар и още толкова пъти да се издига „демократия“ като девиз, че никога немският човек няма да „борави“ в живота с „по-зрелите сетива“ на един булеварден моралист. Той никога няма да разбира под „живот“ обществото като цялост, никога няма да постави социалния проблем пред моралния, пред вътрешното изживяване. Ние не сме социален народ, а не сме и майка хранилица за вятърничави психолози. Отделният индивид и светът са обекти на нашите мисли и поетични представи, а не ролята, която един човек се вижда да изпълнява в обществото, не и математично-рационализираният социален свят, който служи за обект на френския роман и театър — или служеше до завчера. Обаче с думата „движение“ — и то дори „вътрешно“ — да разбираш винаги само социал-критично-политическо движение и да вярваш, че на немците им подобава „да продължат да насочват това страховтно движение, неизбежно залитайки ту тук, ту там“ — именно това е, което аз наричам *отчуждение* — едно отчуждение бездруго способно да култивира в космополитическата сфера на изкуството причудливи по стойност блага, нетърпимо обаче от мига, когато се одързостява като политическо пророчество да направлява, да вкарва в пътя нравствения живот на нацията. И тъкмо тук, където се казва, че сме съзирали във вътрешно раздвижените съседни народи (милите, добрите) напълно погрешно наши врагове, става подмяната и изопачаването. Подиграват ли се с нас? Съзирали ли сме в тях врагове? Наистина не сме го правили достатъчно! Благодарение на нашата добродушна и неполитична човечност ние постоянно си правехме илюзии, че са възможни „разбирателство“, приятелство, мир, добросъседско съжителство, и не насън, а едва през войната трябваше страх и ужас да узнаем колко много са ни мразили те нас (а не ние тях) през цялото това време; и то са ни мразили не толкова по причини за икономическо надмощие — но и много по-злостно — по политически причини. Не сме и подозирали, че зад паравана на мирно интернационално общуване из широкия божи свят ще

ствуаше и вършеше пъкленото си дело омразата, неугасимата смъртна омраза на политическата демокрация, на републиканския франкмасон и ретор-буржоа от 1789 срещу нас, нашето държавно устройство, вродения ни душевен милитаризъм, духа на порядъка, авторитета и дългата...

„Нека този жребий сега бъде и наш“ — а именно „във време на борби и кризи да се прокарват и осъществяват идеи“. Що за глупост само! Никога мисията и задачата, „жребият“ на Германия не може и няма да бъде осъществяването на политически идеи. Политизирането на духа в смисъла, който му дава литераторът на цивилизацията, се сблъсква тук с най-дълбоката, най-инстинктивна, несломима съпротива, защото убеждението, че както политиката, така и духът тогава ще загинат, че е еднакво рисковано и за двете да се използва една философия като мироглед и база на обществото и на държавата, е тук съвсем елементарно, същностно, основна съставка на националния етос. Направете допитване до всички специалисти, до познавачите на народната душевност — те ще ви разяснят съдържаната природа на немската демокрация. Ще ви убедят, че не пренебрежение към духа, а че *страхочопитанието* пред него лежи в основата на тази съдържаност; защото страхочопитанието пред духа настройва скептично към акционни програми за политическото му „осъществяване“. Немската демокрация не е истинска демокрация, защото не е политика, не е революция. Политизирането ѝ по начин, щото противоречието между Германия и Запада в тази точка да излезне и се заличи, е илюзия. И неговите привърженици не отричат, че подобен обрат не биха предизвикали нито институциите, нито изборните реформи и други подобни: само една структурна промяна на душевността, пълното преобразуване на народния характер, биха били в състояние да го доведат — а, разбира се, тъкмо това *желае* немският западняк и поради това *върва* в него. Той бленува и се мами. Икономическа уравниловка за освобождаване на индивидуални творчески сили; във всеки случай едно технократско-педагогическо средство за освобождаване на политически заложби; никога немската демокрация няма да бъде нещо друго — именно докато е немска демокрация, ще рече, повече „немска“ отколкото демокрация; и същността ѝ никога няма да бъде „политизиран дух“, а това ще рече да поддържа политическото осъществяване на „идеи“ и да инсценира блестящи по остроумие афери между шпагата и кадилницата, от една страна, и „справедливостта“, от друга... Нима всичко това не е верно?

И вса пак каква триумфираща сигурност, не вече войнствена, а превърнала се в сияеща от щастие кротост звучи от цитираните думи на онзи манифест! Нима е възможно да отминем с вдигане на рамене едно толкова силно субективно чувство за победа? А не казах ли аз самият, че неговите надежди, неговата вяра, неговият триумф са зад сигурното прикритие на правото? Дали духовно-политическата инвазия на Запада е била така тотално осуетена, както военната? Това е още отнапред невероятно, защото военната съпротивителна мощ на Германия далеч не може да се мери — нека си признаем това, което знаем — с онази на националния ѝ етос. Споменатата инвазия *не* е била осуетена и не можеше да бъде, защото се натъкна не само на етическа немощ, а и на позитивен прием — пътищата ѝ бяха подготвени не от вчера или днес. Националният етос на Германия не може да се мери с този на другите народи по яснота, по очертаност, липсва му в същинския и в преносния смисъл на думата „чувство за собствено достойнство“. Той не е добре разграничен, граничите му са толкова „лоши“, както са и границите на самата Германия. Ала най-големият му недостатък е непохватността в словесния израз. Той не умеє да говори; ако ли пък го изкажем с думи, те звучат *mesquin** и негативно, също както изречението, че не било работа на немците да „осъществяват идеи“. Затова пък политико-цивилизаторският етос с патетичната си реторична литературна сръчност притежава завладяващия замах и настъпателност на революционни чести. Той има почитатели, приятели, съмишленици вътре в крепостта, приятели от

* долно (фр.) — бел. прев.

благородство, които му отварят портите. Скоро ще станат петдесет години, откак Достоевски, който бе с проникателен поглед, едва ли не с недоумение запита: „Нима е истина, че космополитичният радикализъм е пуснал корени вече и в Германия?“ Този начин на питане е равен на учудена констатация, а понятието космополитичен, или по-правилно самият интернационален радикализъм, противоречи на уверението, че перспективата да се съберат някога националните демокрации в една духовно обединена европейска или световна демокрация било „сетивна измама“ на нашите настоящи врагове. Нареченият така от Достоевски „космополитичен радикализъм“ е онова духовно течение, което си поставя за цел демократичното цивилизаторско общество на „човечеството“ la république sociale, démocratique et universelle;* empire of human civilization**. Сетивна измама на нашите врагове ли? Такава или не, те непременно са врагове на Германия, те, на които този „мираж“ витае пред очите, защото при едно обединение на националните демокрации в европейска, в световна демокрация от немската същност няма да остане и следа. Световната демокрация, империята на цивилизацията, обществото на „човечеството“, би могла да носи повече романски или повече англо-саксонски характер — ала тогава немският дух ще се разпадне и изчезне в него, ще бъде изравнен със земята, изобщо няма да го има. Веднъж Рихард Вагнер обясняваше, че под влияние на музиката цивилизацията се разсейвала като мъгла на слънцето. Ала и през ум не му е минавало, че един ден музиката, от своя страна, би могла да се разсеява пред цивилизацията, демокрацията като мъгла на слънце. . .

Тази книга си позволява да мечтае за тези неща — объркано, тромаво и неясно, ала това и нищо друго не е предмет на страховете ѝ. „Finis musicae“*** — този израз се среща някъде в книгата и е само символичен блян за демокрацията. Движението от музиката към демокрацията — това има тя предвид навсякъде, където говори за „напредък“. Ала когато твърди и се опитва да докаже, че Германия действително се движи стремително и неудържимо по посока на този напредък, естествено това е преди всичко реторично средство за отбрана. Защото очевидно е, че тя се бори срещу този напредък, оказва му консервативна съпротива. В действителност целият ѝ консерватизъм е само една опозиция в тази насока; цялата ѝ меланхолия и полускрено примирение, цялото нейно хвърляне в обятията на романтиката и „флиртуване със смъртта“ също не са нищо друго. Тя отрича напредъка изобщо, във всеки случай, за да отрече именно този напредък; аргументите ѝ са доста безразборни и самата тя сключва доста съмнителни съюзи; напада „добродетелта“, затрупва „вратата“ с цитати, изказва се предизвикателно за „човечността“ — и всичко това, за да противодействува на този напредък, на движението на Германия от музиката към политиката.

Ала защо тези усилия? Защо вредният и компрометиращ каторжен труд над тази книга, която никой нито ми поиска, нито очакваше от мен и за която няма да пожъна нито капка признателност и уважение? Обикновено липсва в тези мащаби интерес към нещо, за което не е нужно да се интересуваме, което не ни засяга, защото не знаем нищо за него и нищо от него не тече в *собствените* ни жили. Казах, Германия има врагове вътре в собствените си стени, в собствената си крепост, ще рече съмишленици и радатели за световна демокрация. Нима това трябваше да се повтори в по-тесен смисъл и нима трябваше да подхранвам в собствената си консервативна природа елементи, които да съдействуват за „напредъка“ на Германия? Нима изглежда така, че моето битие — и доколкото може да става дума за това — и моето дело не отговарят точно на мирогледа ми, и че аз самият с една част от моето същество съм бил и в момента съм определен да подтикна напредъка на Германия към това, което на тези страници е наречено с доста фигуративното

* социална, демократична и универсална република (фр.) — бел. прев.

** империя на човешка цивилизация (англ.) — бел. прев.

*** край на музиката (лат.) — бел. прев.

име „демокрация“ (и има с равни изборни права само повърхностен допир)? И каква би била тогава тази част? Може би *литературната*? Защото литературата — нека отново кажем онова, което знаем! — литературата е демократична и цивилизаторска изоснови; по-правилно: тя е същата като демокрацията и цивилизацията. А тогава няма моето писателство би било онова, което за моята част ще ме накара и да подтикна дори „напредъка“ на Германия, като го атакувам консервативно?

С това, което казах тук, и с поставените въпроси аз обобщих мотивите на следващите размисли като в някаква музикална прелюдия. Същевременно казах и какво представляват. Те са обстоянният резултат на една проблематика, изложението на едно вътрешно лично раздвоение и стълкновение. Че те са това, прави книгата, която не е книга, а не е и художествена творба, едва ли не в нещо друго — едва ли не в поезия.

Бележка и превод от немски Д. Илинова

(Следва)

Павел Флоренски

Магичността на словото

И Свикнали сме да разглеждаме словото като явление на *смисъла* и правилно го отъждествяваме със смисъла. Но при това често забравяме за словото именно като за явление на смисъла, докато паралелно с отъждествяването, споменатото по-горе, е възможно и друго отъждествяване — на словото и явлението. Наистина словото е толкова вътре в нас, колкото и извън нас, и ако сме прави, уважавайки словото като събитие от нашия съкровен живот, то не трябва да забравяме, че то е нещо, което вече отдавна е престанало да бъде в наша власт и се намира в природата, откъснато от нашата воля. Докато все още имаме свобода над словото, то липсва, а веднага, щом възникне, изгубваме своя произвол. „Словото е като врабца: изпуснеш ли го — няма да го хванеш“ — поучава народната мъдрост. При това постоянно се забравя за тази принудителна страна на словото, особено от хората, съпричастни на науката, макар че народът като цяло не забравя за нея; а забравя от такъв тип не може да премине безнаказано при отчитане на силата и могъществото на словото, което на свой ред води не само към теоретични грешки, но и към обществени и лични простъпки, които понякога не могат да бъдат назовани другояче освен като престъпления.

Работата е там, че словото като посредник между вътрешния и външния свят, т. е. бидейки *амфибия*, живееща и тук, и там, очевидно установява своеобразни нишки между единия и другия свят, които, колкото и да са слабо забележими за погледа на позитивиста, представляват онова, заради което съществува самото слово, или в крайна сметка са първоосновата за всички по-нататъшни функции на словото. Очевидно тази първооснова има двустранна насоченост — първо, *от* говорещия навън като дейност, нахлуваща от говорещия във външния свят, и второ — *от* външния свят към говорещия, вътре в него, като възприятие, получавано от говорещия. Иначе казано, чрез словото се преобразува животът и пак чрез сло-